

Οι Ανατολίτικες Μυθιστορίες του Βύρωνα

Μία προσέγγιση στον *Γκισούρ* (*Giaour*) του λόρδου Βύρωνα από τον Καθηγητή Stephen Minta, University of York, U.K. Αυτή η ομιλία έγινε στα ελληνικά απευθυνόμενη στο ευρύ Μεσολογγίτικο κοινό, στο 9^ο Διεθνές Φοιτητικό Βυρωνικό Συνέδριο στις 22 Μαΐου 2014.

Κύριες και κύριοι,

Είναι τεράστια τιμή να βρίσκομαι απόψε εδώ στο Μεσολόγγι για να σας μιλήσω για τον άγγλο ποιητή Λόρδο Βύρωνα, ο οποίος ήρθε να στηρίζει τους Έλληνες στον Αγώνα για την Ανεξαρτησία τους, και πέθανε εδώ από υψηλό πυρετό στις 19 Απριλίου του 1824.

Το Μεσολόγγι είναι ένας σημαντικός τόπος. Ένας Βρετανός παρατηρητής, περιγράφοντας τα γεγονότα της Εξόδου του Μεσολογγίου, δύο χρόνια μετά το θάνατο του Βύρωνα, είπε ότι ο λαός του Μεσολογγίου δεν είχε όμοιό του στην Ελλάδα: "[Α]κόμη και οι εχθροί τους", έγραψε, "παραδέχονταν ότι το κουράγιο τους και η υπομονή τους ήταν απεριόριστα". Πριν λίγα χρόνια βρήκα ένα γράμμα από το Δημήτριο Υψηλάντη. Το είχε γράψει στις 12 Απριλίου του 1826, δηλαδή δυο μέρες μετά την Έξοδο. Παραλήπτης του ήταν η ελληνική κυβέρνηση. Σας φοβίζει, τους είπε, η πτώση του Μεσολογγίου, αλλά να έχετε πίστη στο βαθύ πατριωτισμό των Ελλήνων. Σ' αυτόν πρέπει να στηριχτούμε. Και μετά πρόσθεσε: "το στήθος κάθε Έλληνας είναι δεύτερον Μεσολόγγι".

Ο Λόρδος Βύρων έχει χαρακτηριστεί ως "ο μεγαλύτερος ιστορικός ποιητής στη λογοτεχνία της Δύσης". Δούλεψε εδώ στο Μεσολόγγι με τον πολιτικό αρχηγό Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Ο Βύρων ήταν πλήρως αφοσιωμένος στην Ελλάδα, αλλά τηρούσε και κριτική στάση απέναντί της. Ήρθε στην Ελλάδα δύο φορές: η πρώτη μεταξύ του 1809 και του 1811, η δεύτερη μεταξύ του 1823 και του 1824. Όταν είδε για πρώτη φορά το Μεσολόγγι, το Νοέμβριο του 1809, ήταν είκοσι ενός, και σχεδόν εντελώς άγνωστος, ακόμη και στην ίδια του τη χώρα. Όταν ξαναείδε το Μεσολόγγι, τον Ιανουάριο του 1824, ήταν πλέον τριάντα πέντε ετών, και ένας από τους πιο γνωστούς ανθρώπους στον κόσμο. Έγινε διάσημος μέσα σε μια νύχτα, μετά τη δημοσίευση, το Μάρτιο του 1812, του ποιήματός του για την Ελλάδα και τα ταξίδια του με τίτλο *Τσάιλντ Χάρολντ*, το οποίο ξεκίνησε να γράφει στα Ιωάννινα, ένα βράδυ του Οκτώβρη του 1809. Ο Βύρων αγαπούσε εξ αρχής την Ελλάδα, αλλά προσπάθησε παράλληλα να την καταλάβει, να κατανοήσει την ιστορία και τους ανθρώπους της, και ένας τρόπος με τον οποίο προσπάθησε να το κάνει αυτό ήταν μέσω της συγγραφής των αποκαλούμενων "Ανατολίτικων Μυθιστοριών".

Εδώ, τις δύο τελευταίες μέρες, ασχοληθήκαμε με τις Ανατολίτικες Μυθιστορίες.

Γράφτηκαν μεταξύ του 1813 και του 1816, και δημιούργησαν μια νέα μόδα στην Ευρώπη: σκοτεινές ιστορίες της Ανατολής, ιστορίες Χριστιανών και Μουσουλμάνων, Ελλήνων και Τούρκων. Οι ιστορίες του Βύρωνα, και οι περιγραφές της ανατολικής Μεσογείου που περιέχονται σε αυτές, έγιναν γρήγορα πολύ δημοφιλείς στην Αγγλία, και προετοίμασαν το έδαφος για την ενασχόληση των Βρετανών με την Ελλάδα και τον ελληνικό Αγώνα για την Ανεξαρτησία μια δεκαετία αργότερα.

Η πρώτη από τις Ανατολίτικες Μυθιστορίες ήταν *Ο Γκιαούρ*. Η λέξη "Γκιαούρ" είναι Τουρκική. Πρόκειται για έναν θρησκευτικό όρο που σημαίνει "άπιστος" και αναφέρεται σε όποιον δεν είναι Μουσουλμάνος. Στον *Γκιαούρ* ο Βύρων αφηγείται μια ιστορία που είμαι σίγουρος ότι γνωρίζετε, αφού υπάρχουν πολλές διαφορετικές εκδοχές της στην Ελλάδα. Περιγράφει το πώς ένας νέος από τη Βενετία, ο Γκιαούρ, ερωτεύεται την όμορφη Λειλά, τη σκλάβα του Χασάν, ενός Τούρκου. Η Λειλά και ο Γκιαούρ γίνονται εραστές. Ο Χασάν ρίχνει τη Λειλά στη θάλασσα λόγω της απιστίας της κι αυτή πνίγεται. Ο Γκιαούρ σκοτώνει τον Χασάν για εκδίκηση και επιστρέφει σπίτι του, συντετριμμένος και απελπισμένος. Ζει για λίγα ακόμη χρόνια σε ένα μοναστήρι, και στο τέλος πεθαίνει απ' τη θλίψη του, καθώς θυμάται όλα όσα έχει κάνει.

Η ιστορία αυτή προφανώς είναι από εκείνες που τραβάνε την προσοχή του αναγνώστη. Περιγράφει πάθη, απιστίες, βία, και την αγριότητα δύο τρόπων ζωής που συγκρούονται – αυτού της Δυτικής Ευρώπης από τη μία, και του Τουρκικού από την άλλη. Αλλά ο τρόπος με τον οποίο ο Βύρων λέει την ιστορία αυτή κάνει τη δική του εκδοχή αξέχαστη. Δεν κάνει μια απλή σύγκριση ανάμεσα στο καλό και στο κακό, στο Ευρωπαϊκό και στο Τουρκικό στοιχείο, στην ελεύθερη αγάπη και στον κόσμο του χαρεμιού. Παρουσιάζει την ιστορία μέσα από πολλούς διαφορετικούς αφηγητές. Το μεγαλύτερο κομμάτι της, για παράδειγμα, το αφηγείται ένας Μουσουλμάνος ψαράς, ο οποίος είναι με το μέρος του Χασάν. Με τον τρόπο αυτό ο αναγνώστης αναρωτιέται για τη φύση όσων περιγράφονται. Η χρήση των διαφορετικών προοπτικών από το Βύρωνα μας θυμίζει ότι υπάρχουν πάντα περισσότερες από μία πιθανές προσεγγίσεις σε όλα όσα συμβαίνουν. Αποφασίζουμε για όσα μας αφορούν σύμφωνα με την εθνικότητά μας, τη γλώσσα μας, το φύλο μας, την κοινωνική μας τάξη και τις προηγούμενες εμπειρίες μας.

Η κατάσταση περιπλέκεται όμως ακόμη περισσότερο εξαιτίας ενός γεγονότος που συνέβη στο Βύρωνα στην Ελλάδα. Η ιστορία του *Γκιαούρ* εκτυλίσσεται λίγο μετά το 1779, δηλαδή πριν τη γέννηση του Βύρωνα. Αλλά όταν ο Βύρων ήταν στην Αθήνα, το 1810, έζησε μια εμπειρία που μοιάζει πολύ με το θέμα της ιστορίας του. Δε θα μάθουμε ποτέ τι ακριβώς συνέβη, αλλά ένας φίλος του, ο οποίος ήταν τότε στην Αθήνα, μας άφησε μια περιγραφή όσων είχε ακούσει σχετικά μ' αυτό. Καθώς ο Βύρων επέστρεφε απ' τον Πειραιά όπου είχε πάει για κολύμπι, συνάντησε μια πομπή ανθρώπων που κουβαλούσαν ένα σάκο μέσα στον οποίο υπήρχε μία νέα γυναίκα. Τη γυναίκα αυτή θα την έριχναν στη θάλασσα επειδή ήταν άπιστη, όπως ακριβώς συμβαίνει στον *Γκιαούρ*.

Ο Βύρων φαίνεται ότι θύμωσε τόσο πολύ όταν κατάλαβε τι συνέβαινε, που έβγαλε το πιστόλι του και τους ανάγκασε να πάνε στο σπίτι του Τούρκου διοικητή όλοι μαζί. Εκεί, με απειλές αλλά και δωροδοκίες, ο Βύρων κατάφερε να ελευθερώσει τη νέα γυναίκα, η οποία μετά πήγε στη Θήβα. Ο Βύρων αναφέρει σε ένα γράμμα ότι αυτή η περιγραφή του φίλου του ήταν σε μεγάλο βαθμό ακριβής.

Αλλά δεν είναι μονάχα αυτό. Πολλοί από όσους έχουν εξετάσει τα λίγα στοιχεία που υπάρχουν για την υπόθεση υποσιάζονται ότι ο Βύρων σχετιζόταν με τη νεαρή γυναίκα. Δεν ήταν δηλαδή ένα τυχαίο γεγονός, κάτι που απλά συνέβη καθώς επέστρεφε απ' τον Πειραιά. Πολλοί πιστεύουν ότι η γυναίκα ήταν ερωμένη του Βύρωνα.

Είτε αυτό ισχύει είτε όχι, ο *Γκιαούρ* δίνει στο Βύρωνα τον απαραίτητο χώρο για να αναλογιστεί κάποιες από τις πιο σκοτεινές πλευρές της ανθρώπινης εμπειρίας. Ο απρόσιτος, μελαγχολικός ήρωας που βλέπουμε στον *Γκιαούρ* ήταν το μοντέλο για το Βυρωνικό ήρωα που δημιούργησε μια νέα μόδα σε όλη την Ευρώπη. Ο ήρωας αυτός βασανίζεται πάντα από αμφιβολίες, τύψεις, και τρόμο για το τι σημαίνει να είσαι ένας άνθρωπος που προσπαθεί να είναι ενεργός στον κόσμο. Σε κάποιο σημείο του ποιήματος, ο αφηγητής λέει ότι το μυαλό με ενοχές μοιάζει με σκορπιό περικυκλωμένο από φωτιά. Υπήρχε ένας μύθος, τον οποίο έχει πλέον καταρρίψει η επιστήμη, ότι ένας σκορπιός, όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με μία ακραία κατάσταση από την οποία δεν μπορεί να ξεφύγει, μπορεί να αυτοκτονήσει δηλητηριάζοντας τον εαυτό του με το τσίμπημά του. Καθώς η φωτιά των τύψεων έρχεται όλο και πιο κοντά, ο σκορπιός γίνεται θύμα της δικής του δύναμης. Αυτή η ιδέα μας βοηθά να κατανοήσουμε την αβεβαιότητα του Βύρωνα σχετικά με τη ζωή του ανθρώπου και κυρίως σχετικά με την ανθρώπινη ενέργεια και το ανθρώπινο πάθος. Το πάθος υποδηλώνει την ύπαρξη μιας τεράστιας ενέργειας, την άρνηση της καθημερινής, ανιαρής ρουτίνας. Αλλά το πάθος είναι πάντα απειλητικό, καταστρέφει και γυρίζει προς τα μέσα. Η βία που άνθρωποι όπως ο Χασάν και ο *Γκιαούρ* προκαλούν στον κόσμο – αλλά και στον εαυτό τους – είναι προφανώς καταστροφική. Αλλά το πρόβλημα, όπως παρατηρεί και ο ίδιος ο Βύρων, είναι κάτι πέρα απ' αυτό. Είναι η ίδια τους η ενέργεια, η ίδια τους η δύναμη, που φέρνει και την καταστροφή: το θάρρος τους, η υπερηφάνεια τους, η αφοσίωσή τους – η αγάπη τους, πάνω από όλα.

Και αυτό έχει σημασία, και σε γενικό επίπεδο – σχετικά με την ανθρώπινη φύση – και στο συγκεκριμένο πλαίσιο της Ελλάδας του Βύρωνα. Ο Βύρων, όπως έχω ήδη πει, αγαπούσε την Ελλάδα:

Όπου κι αν πατούμε, είναι γη στοιχειωμένη, ιερή...

έγραψε στον *Τσάιλντ Χάρολντ*. Αλλά όταν ήρθε στην Ελλάδα για πρώτη φορά, προς το τέλος της Τουρκοκρατίας, την βρήκε σε απελπιστική κατάσταση. Η γη ήταν ακόμη

όμορφη, αλλά οι άνθρωποι ήταν σκλαβωμένοι. Στους πρώτους στίχους του *Γκιαούρ*, ο ποιητής κοιτάζει την απίστευτη ομορφιά της ελληνικής ακτής κοντά στο Σούνιο, αλλά καταλήγει σε ένα μακρύ και συγκινητικό στοχασμό για το θάνατο:

Όποιος σε πεθαμένου κλίνη έτυχε ποτέ να έρθει,
Πριν ακόμη η πρώτη μέρα του θανάτου παρέλθει·
Η πρώτη σκοτεινή νύχτα της ανυπαρξίας... (68-70)

Ο ποιητής βλέπει την Ελλάδα όπως βλέπει ένας παρατηρητής το σώμα κάποιου που έχει μόλις πεθάνει, πριν ξεκινήσει η αποσύνθεσή του, και ενώ διατηρείται ακόμη η ομορφιά του:

Και αυτής της παραλίας η εικόνα είναι όμοια –
Είναι η Ελλάδα – αλλά όχι ζωντανή πια!
Τόσο ψυχρά γλυκιά, τόσο νεκρά ωραία,
Ξαφνιαζόμαστε – γιατί δεν υπάρχουν εκεί ζωής σημεία. (90-93)

Ο Βύρων προβληματίστηκε με την κατάσταση που βρήκε στην Ελλάδα. Η Ελλάδα ήταν ένα μέρος με μια ψυχή που είχε χαθεί. Ένα μέρος, όπως η Λειλά στον *Γκιαούρ*, όμορφο, αλλά σκλαβωμένο. Ένα μέρος που είτε είναι χαμένο στη στασιμότητα πολλών αιώνων ξένης κατοχής, είτε ξαφνικά φλέγεται από πάθη που δεν καταλήγουν κάπου αλλού παρά στο μάταιο θάνατο. Στον *Τσάιλντ Χάρολντ*, ο Βύρων γράφει:

Ωραία Ελλάδα! Θλιβερό λείψανο παλαιάς δόξας!
Αθάνατη, ακόμη κι αν δεν υπάρχεις πια! Αν και ηττημένη, σπουδαία!
Ποιος θα οδηγήσει τώρα εμπρός τα διασκορπισμένα σου παιδιά,
Και θα σ' απαλλάξει απ' τα δεσμά τόσο μακράς σκλαβιάς;

Δεν υπάρχουν μαθήματα για την Ελλάδα στον *Γκιαούρ*. Κανένας σε αυτήν την ιστορία δε θα μπορούσε να οδηγήσει εμπρός τα διασκορπισμένα της παιδιά. Υπάρχει μόνο σκοτεινή απελπισία για τη ματαιότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και την αστοχία των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι παλεύουν με αυτήν. Ο *Γκιαούρ* έχει να κάνει με το άτομο και την αναζήτηση της προσωπικής ευτυχίας, η οποία λόγω των συνθηκών δεν είναι εφικτή. Όταν ο Βύρων επιστρέφει στην Ελλάδα, μόλις δέκα χρόνια αφότου έχει γράψει τον *Γκιαούρ*, τα πάντα έχουν αλλάξει. Πλέον δεν προσεγγίζει την Ελλάδα ατομικά, αλλά συλλογικά. Ο σκοτεινός Βυρωνικός ήρωας αντικαθίσταται από τον πρακτικό άνδρα της πολιτικής ο οποίος έρχεται εδώ, στο Μεσολόγγι, για να συνεργαστεί με τον Μαυροκορδάτο για μια ελεύθερη Ελλάδα.